

АРХЕОЛОГІЯ

УДК [902+94] (477.73)

50 РОКІВ МИКОЛАЇВСЬКІЙ ЕКСПЕДИЦІЇ

Віктор Гребенников

Державна інспекція по охороні пам'яток культури у Миколаївській області
Україна, 54001, м. Миколаїв, вул. Декабристів, 34/1
e-mail: grebennikov.v2013@yandex.ru

У 2016 році виповнилося 50 років Миколаївській комплексній експедиції ІА НАН України. Це дуже значний і навіть унікальний ювілей щодо будь-якої археологічної експедиції, яка працювала на новобудовах. За звичаєм, експедиція створюється на один – кілька років у залежності від об'єму робіт у певній місцевості. Ця експедиція працювала без перерв півстоліття та діє і зараз.

У другій половині 1960-х років на півдні України розпочинається спорудження величезних зрошувальних систем. На ланах, де прокладалися канали та повинні були діяти поливальні агрегати, знаходилося багато курганів, які заважали прокладанню каналів і пересуванню зрошувальних установок. Також на схилах балок та у долинах річок, які відводилися під водосховища, знаходилися залишки стародавніх стоянок і поселень. Їх необхідно було знести. Згідно законодавства тодішнього СРСР, всі археологічні об'єкти перед руйнуванням повинні бути досліджені археологами. Для цього у південних областях України були створені новобудовні експедиції, які фінансувалися Міністерством меліорації та водного господарства.

Таку експедицію було створено у 1966 р. Інститутом археології АН УРСР і на теренах Миколаївської області. Вона отримала назву Інгульської, тому що діяла переважно у басейні р. Інгул. У зв'язку з великими об'ємами робіт у 1969 р. ІА АН УРСР створив для Миколаївщини ще одну експедицію – Південнобузьку, яка діяла на Правобережжі Південного Бугу, але у 1976 р. вона припинила своє існування. Тоді Інгульська експедиція стала проводити розкопки на теренах всієї області.

З початку свого існування Інгульську експедицію очолила співробітниця відділу бронзи ІА АН УРСР к.і.н. О.Г. Шапошникова (мал. 1).

Олімпіада Гаврилівна відразу постаралася залучити до роботи в експедиції кращих фахівців Інституту археології. Це В.Н. Станко (зам. начальника у 1967-69 рр.), І.М. Шарафутдінова, В.М. Корпусова, Г.П. Ребедаїло, М.О. Ричков, В.І. Ключко й ін. Приймали участь у роботі С.В. Смирнов, С.Н. Братченко, В.І. Непріна, А.Л. Нечитайло, Р.С. Орлов, М.М. Чередниченко, С.І. Круц та ін.

Також керівник за кілька років створила кістяк експедиції з молодих археологів м. Миколаєва, які працювали у ній протягом багатьох років, навіть отримали в інституті назву – «інгулята»: В.М. Фоменко, Ю.С. Гребенников, О.М. Балущин, В.М. Ключинцев і В.Ф. Єлісеєв.

Крім цього у роботі експедиції приймали участь і співробітники інших наукових установ. Від МКМ тут працювали В.І. Нікітін, І.О. Соболевська, І.О. Снитко. Від ЛВІА АН СРСР – В.С. Бочкарьов (зам. начальника у 1970-73 рр.) та Г.В. Григор'єва. Також тут працювали викладач Ворошиловградського педагогічного інституту К.І. Красильников, реставратор Центральної реставраційної майстерні А.К. Йолкіна, зав. кафедри Херсонського сільськогосподарського інституту В.П. Золотун, доцент Донецького університету В.А. Косіков і багато інших фахівців різного напрямку [1].

Згодом в експедиції працювали С.Л. Соловійов, Н.Д. Довженко, Б.В. Магомедов, М.О. Чмихов, М.І. Фрідман, І.Л. Сердюкова, В.В. Гейнінг, М.Т. Товкаїло, О.П. Журавльов, О.Б. Солтіс, Н.П. Шевченко, О.О. Требух і багато інших. Дванадцять сезонів пропрацював тут і автор статті.

У складі експедиції проходили виробничу й археологічну практику студенти Київського, Донецького й Одеського університетів, Ворошиловградського (Луганського), Київсь-

кого, Кіровоградського, Миколаївського педагогічних інститутів та інших вищих і середніх навчальних закладів.

Також в Інгульській експедиції працювали такі відомі в Україні художники-митці, як М.І. Тригуб і М.П. Будник.

Після В.С. Бочкарьова заступниками начальника експедиції були поперемінно В.М. Фоменко та Ю.С. Гребенников. З 1980 р. Інгульська експедиція отримала назву Миколаївської комплексної експедиції. У 1989 р., після виходу О.Г. Шапошикової на пенсію, її очолив В.М. Фоменко, який керує експедицією і дотепер.

За роки свого існування Миколаївська експедиція проводила розкопки у Первомайському, Арбузинському, Доманівському, Братському, Вознесенському, Єланецькому, Новоодеському, Новобузькому, Баштанському, Жовтневому, Березнегуватському та Снігурівському районах [46], а також на теренах Кіровоградської та Луганської областей. Часто вона проводила паралельні розкопки кількома загонами у різних районах області та за її межами. Влітку, у самий пік розкопок, кількість робітників перевищувала 100 осіб. На пам'ятках могли працювати по кілька бульдозерів, скреперів, екскаваторів разом та інша землерийна техніка. Обслуговувало установу іноді дві вантажні машини. У м. Миколаєві експедиція мала свою базу для роботи та зберігання майна і знахідок.

Свої польові дослідження Інгульська експедиція почала у 1967 р. у Новобузькому районі. У зв'язку зі спорудженням Софіївського водосховища на р. Інгул, спочатку там було проведено археологічну розвідку (1966 р.), яка виявила по берегах ріки низку стоянок доби пізнього палеоліту і мезоліту та поселень різних культур. Наступного року були розпочаті розкопки на палеолітичній стоянці Сагайдак (В.Н. Станко), а на інших стоянках проведено обстеження та зібрано підйомний матеріал [2].

Також у тому році були здійснені розкопки багаточислового поселення Новорозанівка II (В.І. Непріна) [3], та поселення сабатинівської культури Новорозанівка I (І.М. Шарафутдінова) [4]. У 1971 р. загоном І.М. Шарафутдінової було обстежено поселення доби пізньої бронзи біля с. Майорівка [5]. У цей же час починаються і розкопки курганів. Так у 1967 р. було досліджено 2 кургани біля с. Новорозанівка. Один з них виявився скіфським, другий – доби бронзи. У першому знайдено поховання скіфського воїна у повному

озброєнні (мал. 2) [6]. Також у період 1970-73 рр. співробітники дослідили 12 курганів у районі сіл Пелагеївка, Софіївка, Баратівка, Майорівка та Розанівка [7].

З 1969 р. Інгульська експедиція починає свої багаторічні роботи у Баштанському районі. Спочатку вздовж берегів Інгулу було проведено розвідку, у ході якої виявлено кілька мезолітичних місцезнаходжень [8]. Потім було розкопано 7 курганів біля сіл Старогорожене та Соколівка [9]. У 1970-1972 рр. проведені дослідження 21 кургану у районі сіл Отрадне, Булгакове та Новогригорівка. Сімнадцять з них були скіфськими [10]. Цікавим виявилось поховання середньовічного кочовика у кургані «Йосипова могила». Там збереглися залишки шовкової тканини, які А.К. Йолкіній вдалося частково реставрувати.

У ті ж роки проводилися розкопки чотирьох курганів біля села Привільне [11]. У 1972-1973 рр. були досліджені 34 кургани біля сіл Піски, Костянтинівка та Христофорівка [12]. Трохи пізніше розкопувалися 2 кургани біля села Костичі [13], а у 1979 р. – курган біля села Виноградівка [14]. Наступного року було розкопано 5 курганів у села Новоолександрівка та станції Лоцкіне, а також два кургани біля с. Червоний Став [15]. У 1986 році проведено розкопки 10 курганів у районі с. Мар'янівка та Добра Криниця [16].

У Березанському районі розкопки курганів почалися з 1974 р. у зв'язку з початком будівництва Очаківської зрошувальної системи. У цей рік Інгульська експедиція вперше почала свої роботи на Правобережжі Південного Бугу. У той час розкопано 9 курганів біля с. Яблуня та курган біля с. Чапаєвка [17]. У 1978-79 рр. експедиція дослідила 5 курганів біля с. Краснопілля [18] та у 1984 р. – 2 кургани біля с. Данилівка [19]. Також у 1977 р. співробітник експедиції В.Ф. Єлісеєв провів розвідувальні розкопки на поселенні сабатинівської культури біля с. Яблуня [20].

У зв'язку з будівництвом другої черги Явкинської зрошувальної системи у Березнегуватському районі у 1974 р. також почала свою роботу Інгульська експедиція. Було проведено розвідку вздовж берегів р. Висунь і на виявлених поселеннях доби пізньої бронзи біля сіл Любомирівка та Пришиб. На них проведені невеличкі розвідувальні розкопки (В.М. Ключинцев, В.Ф. Єлісеєв) [17]. Також, з 1976 по 1977 рр. вона розкопала 14 курганів біля с. Висунськ [13; 20]. Згодом, у 1983 р. було досліджено 8 курганів біля с. Веселий Кут [21], у 1984 р. – 47 курганів у районі

с. Пришиб [19] та у 1986 р. – 4 кургани біля с. Василівка [16].

У 1975 р. у Братському районі з аналогічних причин Інгульською експедицією була розкопана група курганів, що складалася з 5 насипів у районі с. Петропавлівка [22].

З 1976 р. експедиція почала проводити дослідження у зоні будівництва Південноукраїнської АЕС, а також у місцях заповнення Олександрівського, Бакшалінського, Ташлицького та Костянтинівського водосховищ. Спочатку по берегам річок, які підпадали під затоплення були проведені розвідки (К.І. Красильников, Г.П. Ребедаило, М.Т. Товкайло). Потім почалися розкопки, які охоплювали терени Арбузинського, Вознесенського та Доманівського районів. На землях останнього дослідження тривають і зараз.

В Арбузинському районі у 1977 р. було досліджено 6 курганів біля с. Бузьке [23], у 1981 р. – 5 курганів у районі смт. Костянтинівка [24], у 1983 р. – ще один курган біля Бузького [21] та у 1986 р. – курган біля с. Семенівка [16]. У той же час були розпочаті тривали розкопки поселень різних культур у Ташлицькій балці, біля с. Бузьке та міста Южноукраїнськ (скаля Пугач). На поселенні сабатинівської культури Бузьке IV знайдено скарб бронзових виробів [25]. На поселенні сабатинівського часу Ташлик I була досліджена площа у 7 тис. кв. м. Знайдено півтора десятка великих житлових і господарських будівель [23].

У Вознесенському районі археологічні роботи почалися ще до спорудження гідрокасаду ПУ АЕС під час будівництва Прибужанської та Воронцовської зрошувальних систем. Так у 1974 р. загін експедиції (І.М. Шарафутдінова) провів розкопки поселення біля с. Новогригорівка. У тому ж році було розкопано і 5 курганів біля вищезгаданого села [17].

У 1977, 1981-1984 рр. досліджено 37 курганів біля с. Таборівка. У двох з них знайдені скіфські поховання із золотими прикрасами, а в одному – поховання середньовічного кочівника у повному озброєнні, з конем. У 1982 р. розкопувалися 4 кургани біля Прибужан. У 1983 р., а потім у 1986-1987 рр. було розкопано 7 курганів на південь від хутора Кременчук (курганний могильник Малий Кременчук I). Також у 1984 р. досліджено курганну групу з 4 насипів біля с. Солдатське й у 1988 р. групу з 7 курганів у районі с. Актове [26].

Цікаві роботи були проведені на скелі Кременчук – стародавньому ремісницькому

центрі. Досліджувати його почали ще у 1930-х роках. У 1977-78 рр. загін експедиції (В.М. Фоменко) провів там розкопки. Виявлені матеріали доби неоліту, багатопружкової кераміки та сабатинівської культури [27].

На теренах Доманівського району археологічні дослідження почалися у зв'язку із заповненням Костянтинівського та Бакшалінського водосховищ. Під час розвідок тут були виявлені поселення сабатинівської культури біля сіл Щуцьке та Виноградний Сад. Під час робіт на поселенні Виноградний Сад (І.М. Шарафутдінова, К.І. Красильников, В.Ф. Єлісєєв, О.М. Балушкін) серед чисельного та різноманітного матеріалу, виявлені вироби із заліза, що для доби пізньої бронзи явище унікальне [28].

На поселенні Щуцьке I співробітником експедиції В.М. Фоменко була успішно запроваджена метода біолокації. За її допомогою дуже точно простежені залишки кам'яних кладок. Також на теренах поселення у 1987 р. загін Миколаївської експедиції (Г. Краснокутський) виявив пізньопалеолітичну майстерню, де виготовляли крем'яні знаряддя для всіх навколишніх стоянок того часу [29].

В урочищі Гард біля с. Богданівка у ході розвідок були знайдені поселення та стоянки доби неоліту і трипільської культури [30]. Також тут ще у 1981 р. були зроблені перші розкопки козацьких старожитностей (М.Т. Товкайло) – Гардівського перевозу Буго-Гардівської паланки [31]. Роботи тут тривають і зараз.

У 1984 р. біля сіл Щуцьке та Виноградний Сад співробітники експедиції розкопали 4 кургани [19].

З 2008 р. Миколаївська експедиція розпочала тривалі розкопки багаточислового поселення Лідина Балка (Доманівський р-н). Тут знайдено матеріали від доби мезоліту до часів козацтва [32]. Також тут виявлено унікальне язичницьке капище (В.М. Фоменко) та пізньомезолітичний могильник [33]. Дослідження цієї пам'ятки тривають і зараз.

Окремий загін Інгульської експедиції працював і в Єланецькому районі. Так, у 1974 р. були розкопані 2 кургани біля села Калинівка [17]. У 1979 р. розкопано курган біля смт. Єланець [14], а наступного року досліджені курган біля с. Возсіяцьке та курган «Крутоярська могила» у с. Новоявленка [15]. У 1986 р. були розкопані кургани у районі сіл Водяно-Лорине та Семенівка [16]. Також на теренах району виявлено два поселення доби

пізньої бронзи – Роза та Калинівка (В.М. Ключинцев) та проведені розвідувальні розкопки.

У Жовтневому (нині – Вітовському) районі за період 1984-85 рр. був розкопаний курган біля с. Капустине [19], 3 кургани біля с. Балабанівка (зараз південна околиця м. Миколаєва), та 2 кургани у с. Грейгове [34]. Також тут було досліджено поселення сабатинівської культури Балабанівка VII. Наукова цінність його складалась з того, що воно знаходилося далеко від ріки, а воду мешканці брали з подових криниць. Можливо, що воно слугувало перевалочною базою на караванному шляху [34].

На землях Миколаївського району у 1976-1977 рр. біля сіл Нечаяне, Мефодіївка та Іванівка Інгульською експедицією було розкопано 10 курганів [13; 23]. У наступному році окремий загін (Ю.С. Гребенников) здійснив охоронні розкопки могильника черняхівської культури Чубівка [35].

У середині 1970-х років співробітники експедиції провели обстеження долини р. Гнилий Єланець і прилеглих до неї балок. Були зафіксовані поселення різних культур біля сіл Новошмідтівка, Карлівка, Новопавлівка та в околицях м. Нова Одеса. Біля міста у Гулеватській балці на поселенні пізньої бронзи були проведені невеликі розкопки (В.М. Ключинцев) [36].

На Новоодещині у 1974-1976 рр. Інгульською експедицією проведені широкомасштабні розкопки курганів, що потрапляли у зону зрошення. Так було досліджено 9 насипів у районі с. Антонівка, «довгий» курган біля с. Новошмідтівка, 6 курганів біля с. Касперівка (нині – передмістя Нової Одеси), дві курганні групи (7 насипів) біля с. Новопетрівське та 25 курганів безпосередньо в околицях міста [13; 17; 22]. У скіфському похованні у кургані біля Нової Одеси знайдені нашивні на одяг бляшки із золота у вигляді зайчиків [37]. Там же був розкопаний скіфський курганний могильник з 10 поховань, в яких були покладені воїни зі своєю зброєю [17]. У 1983 р. досліджено 2 кургани біля с. Зарічне [21], а у 1991 р. загін експедиції (В.М. Ключинцев) провів розкопки двох курганів біля с. Кандибине [38].

У 1987 р. у зв'язку з підготовкою видання Зводу пам'яток культури УРСР і зокрема тому «Миколаївська область», співробітники експедиції провели фронтальне обстеження пам'яток археології низки районів. Так Ю.С. Гребенников обстежив Арбузинський і

частину Казанківського районів, О.М. Балужкін – Доманівський і частину Казанківського [39], В.Ф. Єлісеєв – Новоодеський і частину Снігурівського [40], В.М. Ключинцев – Жовтневий і частину Снігурівського, В.М. Фоменко – Баштанський і Вознесенський райони [41].

В Очаківському районі у другій половині 1970-х років у зв'язку з будівництвом Очаківської зрошувальної системи Інгульська експедиція розкопала 29 курганів навколо с. Кам'янка [18] і 6 курганів біля с. Благодатне (1981 р.). Серед їх поховань необхідно відзначити два розкопаних біля с. Кам'янка. Перше – поховання знатної скіф'янки, яке містило багато золотих прикрас, а також амфори, бронзове дзеркало й інші речі. Друге – поховання заможного монгольського воїна. Окрім зброї, на похованому збереглися залишки одягу з китайського шовку, з вишитими на ньому драконами, які А.К. Йолкіній вдалося частково реставрувати [18; 23].

У 1976-77 рр. загоном експедиції під керівництвом Б.В. Магомедова біля с. Кам'янка було розкопано поселення та могильник черняхівської культури Кам'янка-Анчекрак. Знайдено залишки великої садиби та 33 поховання з різноманітним інвентарем [13; 42].

Також у 1976-78 рр. співробітником експедиції В.М. Ключинцевим проведені значні розкопки поселення белозерської культури Октябрі I [13; 18].

У 1983 р. окремим загоном Миколаївської експедиції (Ю.С. Гребенников) біля с. Матросівка був розкопаний курганний некрополь ранньоскіфського часу, який складався з 11 насипів. Серед поховальних речей некрополя знайдений чорнолаковий і розписний посуд [43].

У Первомайському районі у 1976 р. Інгульська експедиція провела дослідження 5 курганів біля с. Кам'яна Балка [13], а у 1978 р. ця експедиція розкопала курган у села Станіславчик [18]. На початку 1980-х років археологічну розвідку по берегах Південного Бугу провів М.Т. Товкайло, а у 2002 р. він обстежив місцевість між селами Мигія – Грушівка, унаслідок чого ним були зафіксовані поселення доби неоліту-трипілля, а також часів козацтва [44].

У середині 1970-х років співробітники експедиції провели археологічне обстеження берегів р. Інгулець, у ході якого було відкрито кілька поселень доби пізньої бронзи та черняхівської культури поблизу сіл Баратівка, Ясна Поляна, Єлизаветівка, Нововасилівка та

Новософіївка.

У зв'язку з початком будівництва другої черги Інгулецької зрошувальної системи, з 1972 по 1976 рр. Інгульська експедиція проводила широкомасштабні дослідження курганів на території Снігурівського району. У районі сіл Лиманці - Тимофіївка було розкопано 22 насипи [12], біля с.Нововасилівка – 51 [22] і біля с.Кобзарці – 6 курганів [13]. У насипу одного з нововасилівських курганів виявлена статуя скіфського вождя з каменю-вапняку (мал. 3) [45]. У с.Тимофіївка розкопано унікальне для нашого регіону святилище, яке являло собою майданчик оточений кам'яним кромлехом з великих вапнякових брил із кам'яним куполом у центрі майданчика [31]. Також у кургані біля Лиманців знайдено поховання заможного середньовічного кочовика з бронзовим котлом.

Згодом, у період 1982-88 рр. Миколаївська експедиція дослідила 4 кургани біля с.Галаганівка [48], 27 курганів – у с.Павлівка [19], 5 курганів – у с.Новокондакове [34], 2 кургани – біля с.Тамарине [16] та курган – біля с.Новопетрівка [49]. Усього на теренах району розкопано близько 140 курганів. Таких великих робіт, як на Снігурівщині, по дослідженню цього виду пам'ятників не проводилося у жодному з районів області за весь час.

За межами Миколаївської області експедиція працювала двічі. У 1980 р. в Луганській області Старобельському районі були проведені тематичні розкопки поселення доби неоліту (О.Г. Шапошникова) й у 1987 р. у Кіровоградській області Бобринецькому районі розкопано 6-метровий курган (В.М. Ключинцев).

Великі за обсягом розкопки курганів в Україні та досвідчені фахівці дозволили значно удосконалити методу їх дослідження, Вагома заслуга у цьому належить співробітникам Миколаївської експедиції.

З середини ХХ ст. у зв'язку з розгортанням на півдні України великого різноманітного будівництва, яке охоплювало величезні площі, з'явилася гостра потреба за короткий строк розкопати багато сотень курганів, які могли бути знищені. Для того щоб прискорити роботу археологів, будівельники надавали їм землерийну техніку – бульдозери, скрепери, екскаватори тощо. Отже виникла нагальна потреба – розробити нову методу розкопок курганів, яка б давала можливість швидко, максимально використовуючи механізми, дослідити пам'ятку на високому науковому рівні. І така метода була досить скоро розробле-

на.

На перший погляд, використання такої важкої та грубої техніки мало нанести значну шкоду науковому вивченню кургану, але українські вчені, співробітники інституту археології АН УРСР, успішно впоралися з цією проблемою та поставили розкопки даного виду пам'яток ще на більш високий рівень. Так з механізмами курган стали досліджувати навіть більш ретельніше. Це показали широкомасштабні розкопки кінця 60-х – 80-х років ХХ ст. Зараз, навіть важко собі уявити розкопки кургану, якій вищий за 1 м, без використання землерийної техніки.

На теренах нашої області широко використовувати землерийну техніку стали з кінця 1960-х років. У великих об'ємах використовувала її і Миколаївська експедиція. Вона першою стала проводити розкопки курганів паралельними траншеями, обов'язково залишаючи між ними контрольні бровки. Це дозволило по всій площі насипу виявляти складні конструктивні особливості кожного кургану [31]. Постійно удосконалюючи нову методу, її фахівці за десятиліття розкопали багато десятків курганів різних за віком і культурною належністю. Зокрема було встановлено, що високі кургани являли собою складні культові споруди.

Також вагому допоміжну роботу техніка виконувала і на поселеннях, тому що археологи Миколаївської експедиції одними з перших у країні стали за рік-два досліджувати стоянки та поселення на великих площах у кілька тисяч кв. м. Значні розкопані площі залишали великі відвали, які заважали розширяти розкоп. Відгортання їх від розкопу за допомогою землерийних механізмів значно прискорювало роботи. Крім цього, миколаївські археологи стали використовувати землерийну техніку для зняття наносного ґрунту над культурним шаром поселення. Це також значно прискорювало розкопки пам'ятки, але потребувало майже ювелірної точності, аби не пошкодити культурний шар.

За п'ять десятиліть досліджень співробітниками експедиції був накопичений величезний науковий матеріал. За всі роки існування установи розкопано близько 500 курганів, в яких знайдено більш 4 тисяч різнокультурних поховань від доби енеоліту до середньовіччя [47]. Знайдено близько 200 кам'яних стел різних типів і культур [50]. Крім цього, досліджено частково або повністю півсотні поселень, стоянок і ґрунтових могильників від пізнього палеоліту до часів козацтва. У

ході розвідок зафіксовані сотні археологічних пам'яток всіх епох. Згодом весь наявний матеріал був систематизований, попередньо вивчений, відреставрований і надрукований у звітах, а також частково виданий у наукових виданнях.

Співробітниками експедиції видали три збірника: «Древности Поингуля», «Археологические памятники Поингуля» та «Древнейшие скотоводы степей юга Украины», а також матеріали міжнародної конференції «Сабатиновская и срубная культуры: проблемы взаимосвязей востока и запада в эпоху поздней бронзы». У серії «САИ» видано колективну монографію: «Ямная культурно-историческая область (южнобугский вариант)» і багато десятків наукових статей у різнопланових наукових збірниках. На матеріалах здобутих Миколаївською експедицією захищено низку дисертацій. Співробітники експедиції багато разів приймали участь у роботі міжнародних, всесоюзних, республіканських, українських та обласних археологічних, історичних і краєзнавчих наукових конференцій і семінарів. Ціла низка фахівців стали знаними вченими не тільки у нашій країні, але й далеко за її межами.

Тут необхідно зауважити, що наукового матеріалу за 50 років накопичено стільки, що він потребує подальшого глибокого вивчення на протязі довгих років.

Знахідки експедиції поповнили багато музейних колекцій і фонди ІА НАНУ (мал. 4). Зокрема, золоті і срібні скіфські та сарматські прикраси експонуються у музеї «Золота скарбниця України». У 1977 р. Інгульська разом з Південнобузькою експедицією влаштували виставку своїх археологічних знахідок «Старожитності Миколаївщини» у Миколаєві. Співробітники приймали і зараз приймають активну участь у популяризації археологічної науки через ЗМІ та лекції. Багато викладачів, доцентів, професорів, які колись працювали в експедиції, викладають зараз археологію та стародавню історію у різних вузах і коледжах країни та за її межами.

На жаль, багато археологів, які колись працювали в експедиції вже пішли з життя. Це колишня керівниця О.Г. Шапошникова, співробітники: В.Н. Станко, В.І. Неприна, С.Н. Братченко, А.Л. Нечитайло, О.М. Балушкін, В.М. Ключинцев, В.Ф. Єлісеєв, М.О. Ричков, В.М. Корпусова, В.А. Косіков, М.О. Чмихов, М.І. Тригуб, М.П. Будник і багато інших. Але ці люди назавжди залишили своє ім'я в археології, зокрема у наукових звітах,

книгах, статтях і публікаціях. Вічна їм пам'ять.

За півстоліття своєї діяльності Миколаївська експедиція дослідила сотні археологічних об'єктів, накопичила величезний науковий матеріал, виховала цілу плеяду визнаних науковців. Отже зробила величезний внесок, не тільки в українську, а й у світову науку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Предисловие // Древности Поингуля. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 3, 5.
2. Станко В.Н. Исследования памятников каменного века на р. Ингул / В.Н. Станко, Г.В. Григорьева // Древности Поингуля. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 37-51.
3. Шапошникова О.Г. Новорозановское многослойное поселение / О.Г. Шапошникова, В.И. Неприна // Древности Поингуля. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 52-65.
4. Шапошникова О.Г. Некоторые итоги работы Ингульской экспедиции в 1967 г. / О.Г. Шапошникова, В.Н. Станко // КСИА АН СССР. – М.: Наука, 1977. – Вып. 127. – С. 51.
5. Шарафутдинова И.Н. Отчёт о работе Майоровского отряда Ингульской экспедиции в 1971 г. / И.Н. Шарафутдинова // ИА НАНУ, 1971/286, ф.э. № 7918.
6. Шапошникова О.Г. Погребение скифского воина на р. Ингул / Олимпиада Гавриловна Шапошникова // СА. – 1970. – № 3. – С. 208-212.
7. Шапошникова О.Г. О памятниках эпохи меди-ранней бронзы в бассейне р. Ингула / О.Г. Шапошникова, В.С. Бочкарев, И.Н. Шарафутдинова // Древности Поингуля. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 7-36.
8. Григорьева Г.В. Новые мезолитические местонахождения на р. Ингул / Г.В. Григорьева, В.Н. Станко // Археологические памятники Поингуля. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 164-171.
9. Шапошникова О.Г. Курганная группа близ с. Старогорожено / О.Г. Шапошникова, В.Н. Фоменко, А.М. Балушкин // Древности Поингуля. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 99-145.
10. Гребенников Ю.С. Скифский курганный могильник у с. Отрадное / Юрий Спиридонович Гребенников // Археологические памятники Поингуля. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 146-165.
11. Шапошникова О.Г. Некоторые итоги изучения погребальных памятников эпохи меди-бронзы на р. Ингул / О.Г. Шапошникова, И.Н. Шарафутдинова, В.Н. Фоменко, Н.Д. Довженко // Археологические памятники Поингуля. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 5-16.
12. Шапошникова О.Г. и др. Отчёт о работе Ингульской экспедиции за 1972 г. // ИА НАНУ, 1972/2, ф.э. № 6133-6134; Шапошникова О.Г. и др. Отчёт о работе Ингульской экспедиции за 1973 г. // ИА НАНУ, 1973/8, ф.э. № 6782-6783.
13. Шапошникова О.Г. и др. Отчёт о работе Ингульской экспедиции за 1976 г. // ИА НАНУ, 1976/7, ф.э. № 8650-8653
14. Шапошникова О.Г. и др. Отчет о работе Ингульской экспедиции за 1979 г. // ИА НАНУ, 1979/6, ф.э. № 9163-9164.
15. Шапошникова О.Г. и др. Отчет о работе Николаевской экспедиции за 1980 г. // ИА НАНУ, 1980/6, ф.э. № 9518-9519.
16. Шапошникова О.Г. и др. Отчет о работе Николаевской новостроечной экспедиции в 1986 г. // ИА НАНУ, 1986/18, 245 с., 133 табл.
17. Шапошникова О.Г. и др. Отчет о работе Ингульской экспедиции в 1974 г. // ИА НАНУ, 1974/12, ф.э. № 6957-6958.
18. Шапошникова О.Г. и др. Отчёт о работе Ингульской экспедиции в 1978 году. // ИА НАНУ, 1978/11, ф.э. № 9121-9122; Шапошникова О.Г. и др. Отчет о работе Ингульской экспедиции за 1979 г. // ИА НАНУ, 1979/6, ф.э. № 9163-9164.
19. Шапошникова О.Г., Балушкин А.М., Гребенников Ю.С., Загребельный А.Н., Товкайло Н.Т., Фоменко В.Н. Отчет о работе Николаевской экспедиции в 1984 г. // ИА НАНУ, 1984/9, ч-1, ч-2.
20. Шапошникова О.Г. Работы Ингульской экспедиции / Олимпиада Гавриловна Шапошникова // АО 1976 года. – М.: Наука, 1977. – С. 389-390.
21. Шапошникова О.Г. и др. Отчёт о работе Николаевской

експедиції за 1983 г. // НА ИА НАНУ, 1983/4.

22. Шапошникова О.Г. и др. Отчёт о работе Ингульской экспедиции в 1975 г. // НА ИА НАНУ, 1975/3, ф.э. № 7497-7498.

23. Шапошникова О.Г. и др. Отчёт о работе Ингульской экспедиции за 1977 г. // НА ИА НАНУ, 1977/15, ф.э. №8624-8625.

24. Шапошникова О.Г. и др. Отчёт о работе Николаевской экспедиции в 1981 г. // НА ИА НАНУ, 1981/9.

25. Шапошникова О.Г. Розкопки в Бузько-Ингулецькому межиріччі / Олімпіада Гаврилівна Шапошникова // Археологія. – 1992. – № 1. – С. 77-85.

26. Шапошникова О.Г. и др. Отчеты о работе Ингульской (Николаевской) экспедиции за 1977, 1981, 1982, 1983, 1984, 1986, 1987, 1988 годы. // НА ИА НАНУ.

27. Фоменко В.Н. О материалах сабатиновской культуры на скале Кременчук в Нижнем Побужье / Виктор Николаевич Фоменко // Сабатиновская и срубная культуры: проблемы взаимосвязей востока и запада в эпоху поздней бронзы. – К.: Николаев-Южноукраинск: Борисфен-Полиграфсервис, 1997. – С. 69-70.

28. Шарафутдинова И.Н. Раскопки поселения у с. Виноградный Сад на Южном Буге / Ирина Николаевна Шарафутдинова // АО 1986 года. – М.: Наука, 1988. – С. 349.

29. Фоменко В.Н. Раскопки поселения эпохи поздней бронзы Щуцкое I на р. Бакшале / В.Н. Фоменко, В.Ф. Елисеев, Н.П. Шевченко // АДУ у 1993 р. – К.: ІА НАНУ, 1993. – С. 138-139.

30. Товкайло М.Т. Неоліт Степового Побужжя / Микола Терентійович Товкайло // Кам'яна доба України. – К., 2005. – Вип. 6. – С. 63-65.

31. Товкайло М.Т. Старожитності Запорізького Гарду та його околиць / Микола Терентійович Товкайло // Археологія. – 2003. – № 3. – С. 29-30.

32. Фоменко В.М. Багатошарове поселення Лідина Балка на Південному Бузі / В.М. Фоменко, О.О. Требух // Матеріали VIII обласної краєзнавчої конференції. – Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2010. – С. 93-95.

33. Товкайло Н.Т. Гард – могильник мариупольского типа на Южном Буге / Н.Т. Товкайло, В.Н. Фоменко // Археологія. – 2015. – № 2. – С. 18-33.

34. Шапошникова О.Г., Балушкин А.М., Гребенников Ю.С. и др. Отчет о работе Николаевской экспедиции за 1985 г. // НА ИА НАНУ, 1985/3.

35. Гребенников Ю.С. Черняховские могильники западного побережья Бугского лимана / Ю.С. Гребенников, В.Б. Гребенников, Б.В. Магомедов // Памятники римского и средневекового времени в Северном Причерноморье. – К.: Нау-

кова думка, 1982. – С. 136-149.

36. Ключинцев В.Н. Раскопки поселения Гулеватское I / В.Н. Ключинцев, В.Б. Гребенников (у друці).

37. Фоменко В.Н. Курган «Ананьина могила» близ г. Новая Одесса Николаевской обл. / Виктор Николаевич Фоменко // АДУ у 2004-05 рр. – К.: ІА НАНУ, 2006. – С. 396-409.

38. Фоменко В.Н., Елисеев В.Ф. и др. Отчет о раскопках курганов в зонах строительства Кандыбинской оросительной системы в 1991 г. // НА ИА НАНУ, 1991/12а.

39. Балушкин А.М. Отчет Прибужанского отряда Николаевской экспедиции ИА АН УССР о разведках в 1987 г. // НА ИА НАНУ, 1987/26.

40. Елисеев В.Ф. Отчёт о разведках в Снигирівському и Новоодесском районах Николаевской области в 1987 г. // НА ИА НАНУ, 1987/23.

41. Фоменко В.Н. Отчет Прибужанского отряда Николаевской экспедиции ИА АН УССР в 1987 г. // НА ИА НАНУ, 1993/23.

42. Магомедов Б.В. Могильник Каменка-Анчекрак в Николаевской области / Борис Викторович Магомедов // АИУ в 1976-77 г. – Ужгород, 1978. – С. 89-90.

43. Гребенников Ю.С. О культурной принадлежности и хозяйстве населения ольвийской периферии в середине V в. до н.э. / Ю.С. Гребенников, М.И. Фридман // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ. – М.: Наука, 1986. – С. 43-44.

44. Товкайло М.Т. Археологічні розвідки на Південному Бузі / Микола Терентійович Товкайло // АБУ у 2001-02 рр. – К.: ІА НАНУ, 2003. – С. 273-276.

45. Гребенников Ю.С. Скифское погребение V в. до н.э. на Ингульце / Ю.С. Гребенников, Г.П. Ребедаило // Курганы степной Скифии. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 117.

46. Гребенников В.Б. Исследования памятников археологии Николаевщины / Виктор Борисович Гребенников. – Николаев: Илюн, 2011. – С. 10-115.

47. Гребенников В.Б. Курганы Николаївщини / Віктор Борисович Гребенников. – Миколаїв: Ілюн, 2014. – С. 12-29.

48. Шапошникова О.Г. и др. Отчет о работе Николаевской экспедиции за 1982 г. // НА ИА НАНУ, 1982/3, 149 с.

49. Шапошникова О.Г. и др. Отчёт о работе Николаевской экспедиции в 1988 г. // НА ИА НАНУ, 1988/18.

50. Шапошникова О.Г. Ямная культурно-историческая область (южнобугский вариант) / О.Г. Шапошникова, В.М. Фоменко, Н.Д. Довженко // САИ, В1-3. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 21-36.

Список скорочень:

АБУ – Археологічні відкриття в Україні

АДУ – Археологічні дослідження на Україні

АИУ – Археологические исследования на Украине

АО – Археологические открытия.

КСИА АН СССР – Краткие сообщения института археологи АН СССР

ЛВИА АН СРСР – Ленинградське відділення АН СРСР

МКМ – Миколаївський краєзнавчий музей

НА ИА НАНУ – Научный архив института археологии Национальной академии наук Украины

ПУ АЕС – Південноукраїнська атомна електростанція

СА – Советская археология

САИ – Свод археологических источников

Гребенников Віктор 50 років Миколаївській експедиції

У статті описано історію створення та трудовий шлях Інгульської (з 1980 р. – Миколаївської комплексної) новобудовної експедиції ІА АН УРСР (НАНУ). Автор у стислій формі перелічив всі дослідження експедиції, які були зроблені за півстоліття. Назвав наукових співробітників, що приймали участь в її роботі. Згадав про найбільш значні знахідки під час розкопок і показав внесок експедиції в удосконалення методики археологічних розкопок. Виділив значення її діяльності щодо розвитку археологічної науки.

Ключові слова: Інгульська експедиція, Миколаївська експедиція, розвідки, розкопки, кургани, поселення, методика

Гребенников Виктор 50 лет Николаевской экспедиции

В статье описывается история создания и трудовой путь Ингульской (с 1980 г. – Николаевской комплексной) новостроечной экспедиции ИА АН УССР (НАНУ). Автор в краткой форме перечислил все исследования экспедиции проведенные за полувековой период. Назвал научных сотрудников, принимавших участие в её работе. Упомянул о наиболее значительных находках в ходе раскопок и показал вклад экспедиции в совершенствование методики археологических

раскопок. Выделил значение её деятельности для развития археологической науки.

Ключевые слова: Ингульская экспедиция, Николаевская экспедиция, разведки, раскопки, курганы, поселения, методика

Grebennikov Victor *Fifty years of Mykolayiv expedition*

The article describes the history of creation and working path of Ingul (from 1980 – Mykolayiv complex expedition) construction expedition Institute of Archaeology of Academy of Sciences of USSR (now – National Academy of Sciences of Ukraine). Initially listed all the staff, who founded the expedition. The following summary lists the studies that covered almost all areas of Mykolayiv region. Also mentioned an archaeological work conducted by Mykolayiv expedition outside the area. As a result of these studies, a wealth of scientific material was gathered, which is studied by scientists to date, made important archaeological discoveries. Hundreds of archaeological sites at different times was running in scientific revolution. The staff of the expedition over the years significantly improved methods of archaeological research, discovered new methods of excavation. It is noteworthy that their fruitful work continues today. Mykolayiv expedition became the school for many of today's archeologists – the highest level professionals. Via its materials are protected by dozens of master's and doctoral theses. Was published a number of monographs and collections, hundreds of articles and publications devoted to materials produced by employees of the expedition. In conclusion, the author tried to estimate the contribution of Mykolayiv expeditions to archaeological science.

Keywords: Ingul' expedition, Mykolaiv' expedition, employees, excavation, burial mounds, settlement, technique, exploring

Рецензенти:

Симоненко О.В., д.і.н., професор

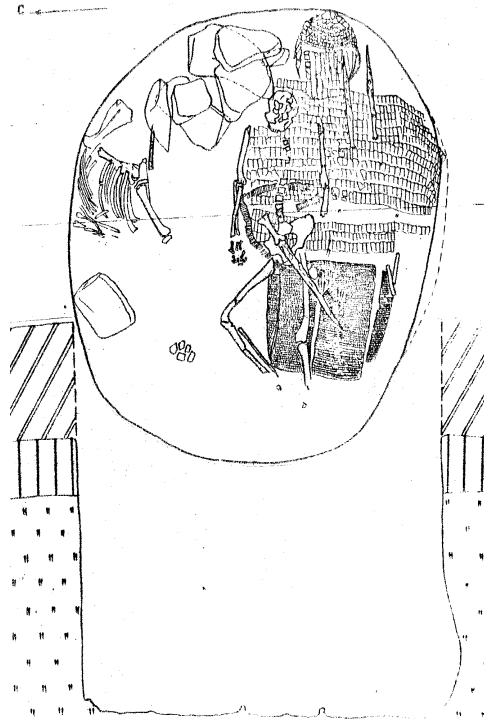
Гребенніков Ю.С., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 27.11.2016 р.

Мал. 1. Олімпіада Гаврилівна Шапошникова (1923-2002)
(Архів ІА НАНУ)

Мал. 2. Поховання скіфського воїна с. Новорозанівка
(О.Г. Шапошникова)

Мал. 3. Статуя скіфського вождя с. Нововасилівка
(Г.Л. Євдокимов)

Мал. 4. Горщики катакомбної культури та кам'яні сокири знайдені в курганах:

1 – с. Актове, 2 – с. Булгакове, 3 – с. Антонівка,
4 – с. Веселий Кут, 5 – с. Новопетрівка, 6 – с. Новогригорівка (Фонди ІА НАНУ)